

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СТРУКТУРИ ЦИВІЛІСТИЧНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

У статті досліджується питання співвідношення понять процесуальної форми, виду судочинства, провадження, правил і порядку в межах цивільного й господарського судочинства як окремо, так і в межах усього правосуддя. Виявляються неточності в законодавчих формулюваннях цих юридичних категорій та виробляється єдиний науковий підхід у розумінні цих понять. Обґрунтовується висновок, що цивільне й господарське судочинство є самостійними порядками здійснення правосуддя, тому для їх розмежування правильним буде застосування терміна «порядок». Також обґрунтовується, що поділ цивільного судочинства на види (на окремі провадження) зумовлюється матеріально-правовою природою справ і процедурними особливостями їх розгляду, що вказує на спеціальні «правила» розгляду певних категорій справ у межах єдиного цивільного судочинства.

Ключові слова: правосуддя, процесуальна форма, цивільне й господарське судочинство, вид судочинства, провадження, порядок, правила, термінологія, уніфікація.

В статье исследуется вопрос соотношения понятий процессуальной формы, вида судопроизводства, производства, правил и порядка в пределах гражданского и хозяйственного судопроизводства как отдельно, так и в пределах всего правосудия. Выявляются неточности в законодательных формулировках этих юридических категорий и вырабатывается единственный научный подход в понимании этих понятий. Обосновывается вывод, что гражданское и хозяйственное судопроизводство являются самостоятельными порядками осуществления правосудия, поэтому для их разграничения правильным будет применение термина «порядок». Также обосновывается, что разделение гражданского судопроизводства на виды (на отдельные производства) обуславливается материально-правовой природой дел и процедурными особенностями их рассмотрения, что указывает на специальные «правила» рассмотрения определенных категорий дел в рамках единого гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: правосудие, процессуальная форма, гражданское и хозяйственное судопроизводство, вид судопроизводства, производство, порядок, правила, терминология, унификация.

The article investigate the question of the relation of concepts procedural form, the type of procedure, rules and procedures within the civil and commercial litigation in particular, as well as within the entire justice system in general. Are identified an inaccuracy's in the legal formulations of these legal categories and produced the only scientific approach to understanding these concepts. Article substantiates a conclusion that the civil and commercial proceedings are independent procedures for justice and for their differentiation will be the use of the term "order". Also, is substantiated that the division of civil proceedings for the types (for individual production) due to the substantive nature of cases and procedural the peculiarities of their consideration, which indicates that special "rules" of consideration certain categories of cases in a single civil proceedings.

Key words: justice, procedural form, civil and commercial litigation, type of proceedings, proceeding, procedure, rules, terminology, unification.

Вступ. Будь-які фундаментальні наукові дослідження мають починатись із визначення понятійно-категоріального апарату, який застосовується в тій чи іншій галузі знань. Необхідність у таких дослідженнях має також наука цивільного процесуального права, адже без чіткого визначення основних понять і категорій, розуміння змісту основних процесуальних інститутів неможливо вести мову про оптимізацію цивільного процесуального регулювання, уніфікацію процесуального законодавства, створення загальних стандартів відправлення правосуддя. А це вимагає, як слушно зауважує С.С. Бичкова, узгодження з внутрішньою смисловою єдністю та процесуальною термінологією [1, с. 105].

Зазначена мета досягається за допомогою теоретико-методологічних підходів до розуміння змісту окремих процесуальних понять. Питання уніфікації процесуальної термінології вже давно порушуються науковцями [2, с. 141]. Однак останнім часом ці проблеми набувають усе більшої актуальності у зв'язку з існуванням в Україні трьох процесуальних кодексів (Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПКУ), Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПКУ)), які фактично становлять єдине цивілістичне судочинство, а тому вчені-процесуалісти будь-яким чином намагаються обґрунтувати необхідність уніфікації наявної в цих кодексах процесуальної термінології. Проте увага науковців зосереджується переважно на окремих процесуальних інститутах, таких як «відкриття провадження» (згідно із ЦПКУ і ГПКУ) та «порушення справи» (згідно з ГПКУ), «забезпечення доказів» (згідно із ЦПКУ й КАСУ) та «запобіжні заходи» (згідно з ГПКУ), «провадження в справі до судового розгляду» (згідно із ЦПКУ), «підготовче провадження» (згідно з КАСУ) та «підготовка матеріалів до розгляду в першій інстанції» (згідно з ГПКУ) тощо. Водночас усі зазначені процесуальні інститути є складовими нормами відповідних видів судочинства, їх правил і порядків проваджень. І саме ці головні, первісні процесуальні категорії – «вид і порядок судочинства» та «правила провадження» – не мають єдності законодавчого й наукового розуміння, адже законодавець застосовує терміни «порядок» та «правила» як щодо поняття судочинства, так і щодо поняття провадження, яке є складовим відповідного виду судочинства. Тому дослідження цих аспектів має стати основою створення теоретико-методологічного підґрунтя уніфікації термінології окремих процесуальних інститутів і галузей процесуального права.

Питання цивільного процесуального регулювання, його оптимізації й уніфікації, уніфікації процесуальної термінології, удосконалення цивільної процесуальної форми в цілому тією чи іншою мірою розглядали українські та російські вчені, які досліджували теоретичні питання цивільного процесу (наприклад, О.А. Беляневич, С.С. Бичкова, С.В. Васильєв, М.А. Вікут, К.В. Гусаров, В.М. Жуйков, В.В. Комаров, В.М. Кравчук, С.А. Курочкин, Н.А. Рассахатська, І.В. Решетнікова, Т.В. Сахнова, В.І. Тертишніков, Г.П. Тимченко, М.К. Треушников, С.Я. Фурса, А.В. Цихоцький, Н.А. Чечіна, М.І. Штефан, М.С. Шакарян, В.В. Ярков та інші). Водночас у юридичній літературі без чіткої відповіді залишається теоретичне питання співвідношення понять процесуальної форми, виду судочинства, провадження, правил і порядку в межах цивільного й господарського судочинства, а також у межах усього правосуддя в цілому, адже наведені терміни позначають різні за змістом і функціями процесуальні явища, тому їх отождолення чи неправильне розуміння призводить до порушення цілісності цивільної процесуальної форми, зумовлює невизначеність наукової термінології.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження співвідношення зазначених процесуальних категорій, виявлення неточності в законодавчих формулюваннях та вироблення єдиного наукового підходу в розумінні цих понять.

Результати дослідження. Порушена нами проблема має законодавче підґрунтя. Зокрема, у частині 1 статті 15 ЦПКУ законодавець застосовує щодо поняття цивільного судочинства термін «порядок», зазначаючи: «Суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо <...>». У частині 1 статті 3 ЦПКУ також вживається термін «порядок» щодо цього кодексу, де зазначається: «Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду <...>». Водночас у пункті 3 частини 1 статті 15 ЦПКУ законодавець поняття судочинства позначає терміном «правила», проголошуючи «крім випадків,

коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства». У частині 2 статті 15 ЦПКУ щодо поняття цивільного судочинства також застосовується поняття «правила»: «Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства». Термін «правила» вживається також в інших статтях ЦПКУ щодо видів судочинства (наприклад, у статті 16 ЦПКУ).

Поряд із застосуванням в окремих нормах терміна «порядок» для позначення виду судочинства (цивільного чи іншого виду судочинства) ЦПКУ застосовує термін «порядок» щодо видів провадження, зазначаючи в частині 3 статті 15: «Суди розглядають справи, визначені у частині першій цієї статті, у порядку позовного, наказного та окремого провадження».

Водночас інші статті ЦПКУ термін «порядок» застосовують, коли необхідно зробити посилання, яким законом або нормою закону регулюється відповідний механізм чи відповідні процесуальні дії.

ГПКУ також застосовує термін «порядок» щодо видів провадження в межах господарського судочинства, зазначаючи в статті 4-1: «Господарські суди вирішують господарські спори в порядку позовного провадження, передбаченому цим Кодексом. Господарські суди розглядають справи про банкрутство в порядку провадження, передбаченому цим Кодексом, з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Хоча ця норма має назву «Форми судового процесу», вона стосується саме проваджень.

Водночас термін «правила» вживається в ГПКУ для позначення окремих процесуальних інститутів. Наприклад, у статті 17 ГПКУ проголошено: «Справа, прийнята господарським судом до свого провадження з додержанням правил підсудності <...>». У статті 42 ГПКУ вказується: «Висновок судового експерта для господарського суду не є обов'язковим та оцінюється господарським судом за правилами, встановленими статтею 43 цього Кодексу». Стаття 60 ГПКУ проголошує: «Подання зустрічного позову провадиться за загальними правилами подання позовів».

Отже, спостерігаємо непослідовність законодавця у використанні термінів «порядок» та «правила», позначення ними в багатьох випадках одних і тих самих процесуальних явищ, що є неприпустимим з огляду на зміст цих юридичних категорій. З'ясування змісту наведених юридичних категорій варто починати зі з'ясування юридичної категорії «цивільна процесуальна форма».

Так, з огляду на аналіз наявних у юридичній літературі визначень процесуальної форми Н.О. Рассахатська дійшла висновку, що процесуальна форма, якщо її змістом є сукупність правил, вимог, умов, у підсумку регулює послідовність здійснення процесуальних дій, виступаючи в такий спосіб процесуальним порядком, регламентом діяльності щодо розгляду й вирішення цивільних (кримінальних) справ [3, с. 137]. На переконання Т.В. Сахнової, процесуальна форма визначає порядок і послідовність здійснення діяльності щодо захисту прав та законних інтересів у суді, є невід'ємною, іманентною ознакою правосуддя [4, с. 59]. С.В. Васильєв зазначає, що цивільна процесуальна форма – це послідовний, визначений нормами цивільного процесуального права порядок розгляду та вирішення цивільної справи, який включає певну систему гарантій [5, с. 24].

Отже, термін «порядок» означає порядок розгляду й вирішення цивільної справи та є цивільною процесуальною формою. У свою чергу, як слушно зауважують учені-процесуалісти, порядок розгляду й вирішення цивільних справ є формою здійснення правосуддя в цивільних справах та становить цивільний процес (судочинство) [6, с. 33]. Цивільне судочинство також розглядається як врегульована нормами цивільного процесуального права діяльність суду, що здійснюється в установленому законом порядку й визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав, обов'язків і цивільних процесуальних дій суду та учасників процесу щодо їх реалізації [7, с. 56].

Таким чином, можемо зробити висновок, який у юридичній літературі ніким не заперечується: термін «порядок» має застосовуватись щодо поняття цивільного судочинства. Крім того, як відомо, поняття «порядок» ототожнюється з поняттям «форма». При цьому

правосуддя як самостійна галузь державної діяльності здійснюється у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства. Тобто цивільне й господарське судочинство є самостійними «порядками» здійснення правосуддя. Отже, для розмежування категорій «цивільне судочинство» та «господарське судочинство» правильно застосовувати термін «порядок». Тому саме з огляду на цей порядок судочинства поділяється на види: цивільне та господарське.

Далі спробуємо з'ясувати співвідношення терміна «правила» з видами судочинства й провадженнями. Так, В.В. Комаров зазначає, що наявна конструкція цивільного процесу первинно визначається тим, що він є системою судових проваджень, а судові провадження утворює онтологічний склад судочинства [8, с. 9–10]. Отже, цивільне судочинство (щодо якого, як ми встановили, варто застосовувати термін «порядок») складається із системи судових проваджень.

При цьому вчені-процесуалісти визначають провадження як систему цивільних процесуальних дій, об'єднаних кінцевою процесуальною метою – розглядом і вирішенням цивільної справи [9, с. 11]. Провадженням також іменується специфічний процесуальний порядок розгляду справ, об'єднаних у певні групи, що визначається залежно від правової природи спору та вимог заявника чи позивача [10, с. 56–57].

Провадження цивільного процесу – це специфічна конструкція, морфологічна модель розгляду цивільної справи, яка відбиває предметну характеристику цивільного судочинства з позиції матеріально-правової природи справ, що розглядаються, специфіку доказування фактів як юридико-фактологічної основи справи та результати розгляду справи, що відбиваються в процесуальних актах – документах [11, с. 44].

Провадження цивільного процесу називають також видами цивільного судочинства. Необхідно зауважити, що саме Д.М. Чечот уперше зробив спробу теоретичного обґрунтування поняття «вид цивільного судочинства» як порядку розгляду передбачених у законі і поєднаних у певні групи цивільних справ у суді першої інстанції, що обумовлюється матеріально-правовою природою справ, які входять у групу, та характеризується самостійними засобами й способами захисту прав та інтересів, а також похідними особливостями судової процедури [12, с. 11].

Такими видами цивільного судочинства є позовне, наказне та окреме провадження. З положень ЦПКУ постає, що поділ цивільного судочинства на види (провадження) зумовлюється матеріально-правовою природою справ і процедурними особливостями їх розгляду. Тобто мова йде про спеціальні «правила» розгляду певних категорій справ у межах єдиного цивільного судочинства.

Висновки. Отже, можна сформулювати розуміння структури цивілістичного правосуддя. Так, цивілістичне правосуддя здійснюється у формі цивільного та господарського судочинства, які є відповідними видами правосуддя, а їх розмежування здійснюється залежно від порядку відповідного виду судочинства, що визначається відповідним процесуальним кодексом. У свою чергу як цивільне судочинство, так і господарське судочинство у своїй структурі мають самостійні види судочинства залежно від матеріально-правових критеріїв, які є відповідними провадженнями: позовним, наказним, окремим (згідно із Цивільним процесуальним кодексом України) та позовним і провадженням у справах про банкрутство (згідно з Господарським кодексом України). Ці провадження диференціюються на види залежно від певних правил, що визначають особливості розгляду тієї чи іншої групи справ. Саме такий єдиний підхід до розуміння зазначених процесуальних категорій має бути взято за основу під час вироблення подальших шляхів уніфікації процесуального законодавства та оптимізації цивілістичного правосуддя в цілому.

Список використаних джерел:

1. Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні : [монографія] / [О.А. Беляневич, І.Е. Берестова, С.С. Бичкова та ін.] ; за заг. ред. В.І. Бобрика. – К. : Редакція журналу «Право України», 2013. – 172 с.

2. Бабаев В.К. Советское право как логическая система : [учеб. пособие] / В.К. Бабаев. – М. : РИО Академии МВД СССР, 1978. – 212 с.
3. Рассахатская Н.А. Пределы гражданской процессуальной формы / Н.А. Рассахатская // Правоведение. – 1996. – № 3(214). – С. 137–144.
4. Сахнова Т.В. Цивилистический процесс: онтология судебной защиты / Т.В. Сахнова // Вестник гражданского процесса. – 2011. – № 1. – С. 54–65.
5. Васильев С.В. Гражданский процесс : [учеб. пособие] / С.В. Васильев. – 2-е изд., доп. – Х. : ООО «Одиссей», 2007. – 512 с.
6. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
7. Цивільний процес України: академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. ; КНТ, 2009. – 848 с.
8. Окреме провадження : [монографія] / [В.В. Комаров, Г.О. Світлична, І.В. Удальцова] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 312 с.
9. Тертишніков В.І. Цивільний процес України: курс лекцій : [навч.-практ. посібник] / В.І. Тертишніков. – Х. : ФІНН, 2011. – 376 с.
10. Цивільний процес України: академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. ; КНТ, 2009. – 848 с.
11. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
12. Гражданский процесс : [учебник] / под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. – М. : Проспект, 1997. – 480 с.